

Архів препринтів Національної академії наук України <https://arxiv.nas.gov.ua/>

© Видавець Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України,

06.05.2026

Це – препринт відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

Автор підтверджує, що даний препринт відповідає всім вимогам Договору приєднання

https://arxiv.nas.gov.ua/public/accession_agreement.html

Загальні засади приватного права в європейському праві та в оновленому ЦК України

Кот Олексій Олександрович¹ [ORCID: 0000-0002-7284-4507]

¹ Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України, вулиця Пилипа Орлика, 3, Київ, 01024, Україна

o.kot@nas.gov.ua

Анотація. Загальні засади приватного права є фундаментальною категорією сучасного цивільного права, що визначає ціннісну, методологічну та регулятивну основу приватноправового регулювання. **Метою роботи** є комплексний науково-правовий аналіз загальних засад приватного права в європейському праві та в проєкті оновленого Цивільного кодексу України, а також з'ясування їх значення для забезпечення справедливості, добросовісності, пропорційності, свободи договору, захисту слабшої сторони та правової визначеності у приватних правовідносинах. **Вирішення таких дослідницьких завдань** визначає логіку викладу матеріалу в роботі: розкриття поняття й функцій загальних засад приватного права; порівняння підходів чинного ЦК України та проєкту оновленого ЦК України; аналіз доктрини європейського приватного права; характеристику моделей нормативного закріплення загальних засад у цивільних кодексах Німеччини, Франції, Італії, Нідерландів, Бельгії, Чехії, Молдови, Казахстану та Грузії. **Методологія дослідження** ґрунтується на формально-юридичному, порівняльно-правовому, системно-структурному, герменевтичному методах, а також на методах аналізу й узагальнення, які використано для встановлення змісту принципів приватного права та їх ролі в оновленні цивільного законодавства України. **Результати дослідження** показали, що перехід від категорії загальних засад цивільного законодавства до ширшої категорії загальних засад приватного права відповідає сучасній європейській приватноправовій традиції та розширює інструментарій правотворчості й правозастосування. У роботі обґрунтовано, що проєкт оновленого ЦК України тяжіє до системної європейської моделі закріплення загальних засад, оскільки розглядає їх не лише як декларативні положення, а як норми-принципи, здатні виконувати регулятивну, інтерпретаційну, правотворчу та обмежувальну функції. **Практичне значення.** Результати дослідження можуть бути використані у процесі подальшої рекодифікації цивільного законодавства України, підготовки науково-правових висновків щодо проєкту оновленого ЦК України, правотворчої діяльності та судового тлумачення приватноправових норм. **Цінність / оригінальність.** У роботі обґрунтовано розуміння загальних засад приватного права як універсального механізму забезпечення балансу приватної автономії, справедливості, добросовісності, пропорційності та захисту слабшої сторони в умовах європейської інтеграції України.

Ключові слова: приватне право; загальні засади приватного права; принципи права; добросовісність; справедливість; свобода договору; приватна автономія; зловживання правом; договірне право; захист слабшої сторони; Цивільний кодекс України; європейське приватне право; рекодифікація цивільного законодавства.

Вступ

Загальні засади (засадничі приписи або ж принципи) приватного права визначають ідеологічну, ціннісну та методологічну основу регулювання приватних відносин в Україні. Засади приватного права – це, передусім, фундаментальні ідеї, які не просто відображають сутність цивільного права, але й фактично пронизують увесь нормативний масив, визначаючи архітектоніку та вектор розвитку приватного права. Вони встановлюють стратегічні напрями бажаної та межі дозволеної з точки зору приватного права і суспільного сприйняття поведінки суб'єктів, гармонізуючи приватний інтерес із суспільним благом.

Визначальною рисою, яка притаманна загальним засадам приватного права, є їхня максимальна абстрактність та універсальність. Вони втілюють у собі весь приватноправовий генетичний код, що є характерним для будь-яких приватних правовідносин, для системи приватного права у цілому. Ці засади мають найвищу ієрархічну силу щодо інших норм ЦК та норм, що містяться в інших актах цивільного законодавства: у ситуаціях, коли конкретна стаття закону є недостатньо чіткою, суперечливою або допускає неоднозначне тлумачення, правозастосовна практика (зокрема судова) зобов'язана надавати перевагу тому варіанту, який максимально відповідає духу загальних засад.

Актуальність обраної теми посилюється у зв'язку з європейською інтеграцією України та рекодифікацією цивільного законодавства, у межах якої загальні засади приватного права набувають значення не лише декларативних положень, а й практичного інструменту тлумачення, подолання прогалин і забезпечення балансу між приватним інтересом та публічним благом.

1. Проєкт оновленого ЦК України та чинний ЦК України

Однією з основних відмінностей проєкту оновленого ЦК України [1] від чинного Цивільного кодексу України [2] є трансформація підходу до визначення засадничих принципів у приватному праві: від засад цивільного законодавства до засад приватного права. Чинний ЦК України 2003 року закріплює перелік загальних засад цивільного законодавства: такий позитивістський підхід, вочевидь, зумовлений історичним сприйняттям норми закону та її ролі у регулюванні правовідносин у радянській та пострадянській період, у тому числі в регулюванні приватних правовідносин. І його слід визнати абсолютно виправданим на етапі переходу від адміністративно-командного регулювання економіки (одним з інструментів якого виступав ЦК УРСР 1963 року) до ринкової економіки 90-х років минулого століття – першої декади XXI століття. Дійсно, доволі важко собі уявити різкий перехід від радянського розуміння диспозитивної норми як такої, що прямо передбачала можливість відступу від неї сторонами договору («якщо інше не передбачено законом або договором») до регулювання приватних правовідносин нормами-принципами за відсутності конкретного закріпленого у нормі права правила поведінки – що є абсолютно природним для європейського приватного права, у тому числі і для сучасного цивільного права України.

Так, багато з цих принципів відомі й українському праву, зокрема стаття 3 чинного Цивільного кодексу України в якості основних засад цивільного законодавства визначає такі:

- 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини;
- 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом;
- 3) свобода договору;
- 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом;
- 5) судовий захист цивільного права та інтересу;
- 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Проєкт оновленого Цивільного кодексу України підтриманий Верховною Радою України у першому читанні 28 квітня 2026 року. Як зазначено у Пояснювальній записці до нього, проєкт ЦК готувався з

огляду на гармонізацію законодавства України із правом Європейського Союзу та втілення європейських стандартів у різних галузях з метою імплементації найкращих європейських практик (як основний вектор розвитку законодавства України), забезпечення відповідності українського приватного права принципам справедливості, домірності, захисту слабшої сторони та іншим цінностям, визаним у Європейському Союзі.

Саме тому ідеологія проєкту оновленого кодексу базується на європейському приватному праві. При його підготовці автори законопроекту – члени Робочої групи з підготовки законопроекту з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, створеної розпорядженням Голови Верховної Ради України від 28 липня 2020 р. № 260, максимально орієнтувалися на здобутки європейської приватноправової доктрини й практики на базі Концепції оновлення Цивільного кодексу України, підготовленої у 2020 р. [3].

У Концепції оновлення Цивільного кодексу України щодо загальних засад зазначено про необхідність їх уточнення. «У цій найважливішій статті (статті 3 ЦК України – О.К.) для всієї системи приватного права варто прямо зазначити, що перелік основних засад, по-перше, не є закритим, а по-друге, засади охоплюють не тільки законодавство, але і функціонування всієї приватноправової системи або визначальних її частин. Такий підхід значно збільшить правовий інструментарій для судової практики. Окремі принципи статті 3 ЦК України можливо уточнити. Наприклад, принцип свободи договору точніше сформулювати як принцип свободи правочину. Вже у процесі нормопроекування необхідно буде визначитися з місцем розташування таких важливих для сучасного громадянського суспільства принципів: свобода інтелектуальної (творчої) діяльності; свобода інформації та інформаційного обміну; усвідомленої відповідальної взаємодії людини з автономними роботами та штучним інтелектом; неприпустимість втручання в особисте життя фізичної особи, обумовлене розвитком новітніх технологій і розвинути їх в окремих книгах ЦК (наприклад, неприпустимість свавільного втручання у геном людини; неприпустимість свавільного втручання в організм людини та її зародка, сферу репродукції людини; крім того — неприпустимість свавільного втручання у сферу інформації про особу, персональних даних та ін.)» [3].

Паралельно з посиланням на Концепцію оновлення ЦК України варто звернутися й до «першоджерел», з яких автори проєкту оновленого ЦК черпали ідеї, що в цьому проєкті відтворені – а це передусім, європейська доктрина, уніфіковані акти в сфері приватного права (Principles of International Commercial Contracts, United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Principles of European Contract Law, Draft Common Frame of Reference etc.), а також безпосередньо положення кодифікованого приватного права європейських країн (переважно, новітні кодифікації).

2. Доктрина європейського приватного права

До базових засад європейського приватного права, на які зорієнтований проєкт Цивільного кодексу України, науковці відносять наступні групи принципів:

принципи юридичної спільноти (Principles of the Legal Community);

ринкові принципи (Market Principles);

принципи солідарності (Solidarity Principles).

До групи принципів юридичної спільноти відносять принцип еквівалентності та ефективності (Equivalence and Effectiveness), пропорційність (Proportionality), юридичну визначеність (Legal Certainty), принцип неприпустимості насильства та шахрайства (Prohibition of Abuse and Fraud), принцип щирої співпраці та взаємного визнання (Sincere Cooperation and Mutual Recognition).

До ринкових принципів відносять принцип неспотвореної конкуренції (Undistorted Competition), приватну автономію та свободу договору (Private Autonomy and Freedom of Contract), право власності (The Right to Property).

У свою чергу до принципів солідарності відносяться рівність і недискримінація (Equality and Non-Discrimination), добросовісність (Good Faith), захист слабшої сторони (Protection of the Weaker Party), захист споживачів (Consumer Protection), захист працівників (Workers' Protection) [4, с. 325-538].

Інші дослідники приватного права ЄС пропонують дещо інший погляд на структуру принципів приватного права та наголошують на зміні процедури, а точніше рівня їх визначення, зазначаючи, що таких принципів сім. «Сім принципів ... впливають на матеріальні, процесуальні та методологічні питання, які традиційно належали до права держав-членів, але зазнали зміщення компетенції та легітимності на користь ЄС – зміщення, яке багато хто вітає, але якого інші побоюються» [5, с.V]. До них відносять наступні:

принцип «обмеженої (рамкової) автономії» (Principle of «Framed Autonomy»);

принцип захисту слабшої сторони (Principle of Protection of the Weaker Party);

принцип недискримінації (Principle of Non-Discrimination);

принцип ефективності (Principle of Effectiveness);

принцип балансування (Principle of Balancing)

принцип пропорційності (Principle of Proportionality);

принцип добросовісності та заборони зловживання правами (Principle of Good Faith and of a Prohibition of Abuse of Rights).

Ці принципи також певною мірою групуються, зокрема пропонується виділити матеріально-правові за своєю природою (принципи «рамкової автономії», захисту слабшої сторони та недискримінації), інструментальні (принцип ефективності), і два — методологічними (принцип балансування та пропорційності). «Половинчастий» принцип «добросовісності» лише починає формуватися і наразі має досить вузьку сферу застосування.

Дослідники також формулюють загальний висновок про те, що загальні принципи приватного права, засновані на Хартії основоположних прав Європейського Союзу [6], самі по собі не мають прямої дії в «горизонтальних відносинах». Проте вони можуть бути використані для «оновлення» (підвищення статусу) національного приватного права країн-членів ЄС у відносинах між приватними сторонами шляхом тлумачення «настільки, наскільки це можливо» і навіть усунення норм права держави-члена, які суперечать цим принципам – що демонструє специфічну природу приватного права ЄС, яка суттєво відрізняється від права держав-членів [5, с. 213-214].

3. Загальні засади приватного права в актах приватного права країн ЄС та інших європейсько орієнтованих правових систем

Якою б важливою не була б доктрина європейського права, яка обґрунтовує ті чи інші загальні засади та приватноправові принципи, їх виток, розвиток, класифікацію, максимальний практичний інтерес для української науки приватного права представляє саме нормативне закріплення загальних засад у цивільних кодексах європейських країн.

Як орієнтир вважаємо доцільним проаналізувати кодифіковані акти (цивільні кодекси) Німеччини, Франції, Італії, Нідерландів, Бельгії, Чехії, Молдови, Казахстану і Грузії, адже це з одного боку держави-члени ЄС, а з іншого – країни, які задекларували намір вступити в ЄС і тому наближають й гармонізують свої нормативні акти з законодавством європейських країн.

Німеччина. У німецькому BGB [7] відсутня єдина стаття, у якій були б зібрані всі приватноправові засади. Натомість серед найважливіших засад, що містяться в основному акті, який регулює приватні відносини у Німеччині, можна виокремити такі:

- Добросовісність – §242 BGB «Боржник зобов'язаний діяти відповідно до добросовісності».

- Заборона зловживання правом – §226 BGB «Здійснення права є недопустимим, якщо воно спрямоване на шкоду».
- Добрі звичаї – §138 BGB «Правочин, що суперечить добрим звичаям, є недійсним».

• Тлумачення за добросовісністю – §157 BGB «Договори тлумачаться відповідно до добросовісності».

Франція. Так само як і у німецькому BGB, у французькому Code civil [8] відсутня окрема стаття, яка була б присвячена загальним засадам приватного права чи цивільного права. Утім французький ЦК після реформи договірної права чітко формулює низку керівних принципів у статтях 1102–1104.

Загальні засади приватного права, що закріплені у французькому Цивільному кодексі:

- Свобода договору – Art.1102 Code civil «Кожен є вільним укладати договір».
- Обов'язковість договору – Art.1103 Code civil «Договори мають силу закону для сторін».
- Добросовісність – Art.1104 Code civil «Договори повинні виконуватись добросовісно».
- Публічний порядок та добрі звичаї – Art. 6 Code civil «Приватними угодами не можна порушувати закони, що стосуються публічного порядку (ordre public) та моральності (bonnes mœurs)».

Італія. Загальні засади приватноправових відносин закріплені в окремих положеннях італійського Цивільного кодексу [9].

- Коректність – Art.1175 CC «Боржник та кредитор повинні діяти коректно».
- Добросовісність – Art.1337 CC «Сторони під час ведення переговорів та укладення договору повинні поводитися добросовісно»; Art.1375 CC «Договір виконується добросовісно».
- Свобода договору – Art.1322 CC «Сторони можуть вільно визначати зміст договору в межах, встановлених законом [та корпоративними нормами. Сторони можуть також укладати договори, які не належать до типів (видів), передбачених спеціальними положеннями, за умови, що вони спрямовані на реалізацію інтересів, які заслуговують на захист згідно з правопорядком».
- Справедливість – Art.1374 CC «Договір зобов'язує сторони не лише до того, що в ньому виражено, але й до всіх наслідків, які випливають із нього відповідно до закону, або, за його відсутності, відповідно до звичаїв та справедливості (equità)».

Нідерланди. Загальні засади приватного права Нідерландів закріплені у наступних статтях ЦК Нідерландів (Burgerlijk Wetboek, BW) [10]:

- Розумність і справедливість – Art.6:2 BW «Сторони повинні діяти розумно і справедливо».
- Заборона зловживання правом – Art.3:13 BW «Забороняється зловживання правом».
- Розумність та справедливість – Art.3:12 BW «При визначенні того, що є «розумним та справедливим», необхідно враховувати загально визнані правові погляди, соціальні та особисті інтереси, пов'язані з цією справою».

Бельгія. ЦК Бельгії [11] також визначає загальні засади приватноправових відносин в окремих статтях Цивільного кодексу:

- Добросовісність – Art.5.73 CC «Договори виконуються добросовісно».
- Обов'язковість договору – Art.5.97 CC «Договір має силу закону».
- Заборона зловживання правом – Art.1.10 CC «Особа, яка здійснює своє право таким чином, що це явно виходить за межі нормального здійснення цього права розсудливою та обережною особою в аналогічних обставинах, вчиняє зловживання правом».
- Лояльність сторін / добросовісність – Art.5.73 CC «Договори повинні вестися (переговори), укладатися та виконуватися добросовісно».

Чехія. В Цивільному кодексі Чехії (Občanský zákoník, OZ) [12] можна виокремити загальні засади приватного права, що закріплені в його окремих статтях:

- Автономія волі – §1(2) OZ «Приватне право захищає гідність і свободу людини...»; «Кожен може робити все, що не заборонено законом».
- Добросовісність – §6 OZ «Кожен зобов'язаний діяти у правових відносинах чесно (добросовісно)».
- Захист слабшої сторони – §3 (2) OZ «Приватне право захищає слабшу сторону».
- Справедливість – §2 (3) OZ «Тлумачення правової норми не може суперечити добрим звичаям і справедливості».
- Заборона формалізму – §2(1) – (2) OZ «Кожне положення приватного права повинно тлумачитися відповідно до його змісту (мети)».

Молдова. Модернізована у 2019 році редакція Цивільного кодексу Республіки Молдова [13] на відміну від інших кодифікацій цивільного права містить окрему статтю, присвячену принципам цивільного права – стаття 1 ЦК Молдови прямо закріплює наступні загальні засади приватноправових відносин:

- Рівність учасників цивільних правовідносин.
- Захист інтимного, приватного та сімейного життя.
- Недоторканність власності.
- Свобода договору.
- Захист добросовісності.
- Захист споживача.
- Неприпустимість свавільного втручання у приватні справи.
- Вільна реалізація цивільних прав.
- Гарантування відновлення особи в порушених правах та їх захисту компетентними судовими органами.

Казахстан. Так само як і в Республіці Молдова, Цивільний кодекс Республіки Казахстан [14] містить окрему статтю, яка присвячена закріпленню загальних засад приватного права (стаття 2 ЦК РК):

- Рівність учасників цивільно-правових відносин.
- Недоторканність власності.
- Свобода договору.
- Неприпустимість свавільного втручання у приватні справи.
- Безперешкодне здійснення цивільних прав.
- Забезпечення відновлення порушених прав та їх судового захисту.
- Свобода обігу товарів, послуг, грошей.

Грузія. Цивільний кодекс Грузії 1997 року [15] побудований на моделі німецького BGB і не містить окремої статті, присвяченої загальним засадам приватного права. Ці норми-принципи приватного права розосереджені по тексту усього Цивільного кодексу.

- Рівність сторін – Стаття 1 ЦК Грузії «Цей Кодекс регулює приватні правовідносини, що ґрунтуються на рівності осіб...».
- Добросовісність та заборона зловживання правом – Стаття 8 ЦК Грузії «Учасники повинні здійснювати свої права добросовісно».

- Свобода договору – Стаття 9 ЦК Грузії «Цивільне законодавство забезпечує свободу цивільного обороту, якщо здійснення цієї свободи не порушує права третіх осіб».

Висновки

Загальні засади приватного права забезпечують його людиноцентричність як основоположний напрям регулювання. Вони зміщують акцент із державного примусу на визнання людини, її прав, свобод та законних інтересів найвищою соціальною цінністю. У такому контексті загальні засади приватного права набувають статусу гаранту громадянської свободи, автономії волі та майнової самостійності, створюючи умови для стабільного та передбачуваного розвитку цивільного обігу в умовах ринкової економіки.

Це фундамент, на якому будується довіра учасників правовідносин один до одного та до держави, оскільки принципи гарантують, що будь-яке правове рішення буде не лише законним, але й об'єктивно справедливим.

Виступаючи не просто нормами-принципами, загальні засади приватного права виконують складну багатоаспектну роль, що виходить за межі простого декларування цінностей – регулятивна функція (вони безпосередньо регулюють поведінку учасників у випадках, коли позитивне право містить прогалини), правотворча функція (засади виступають жорстким орієнтиром для законодавця), інтерпретаційна функція (загальні засади слугують своєрідним «тлумачним словником» для розкриття справжнього змісту юридичних норм та волі законотворця, захищаючи правопорядок від надмірного формалізму («букви закону») на користь сутнісної справедливості («духу закону» або «правовладдя»).

І незалежно від обраної в Цивільному кодексі форми закріплення (у вигляді окремої статті, як це запропоновано в проєкті оновленого ЦК України або ж у тексті окремих статей), загальні засади приватного права мають відігравати роль категоричного імперативу Іммануїла Канта у приватному праві – роль загального закону для всіх учасників правовідносин, які регулюються приватним правом.

Наявність даних

Препринт не містить емпіричних наборів даних, графічних матеріалів, таблиць або програмного коду, що потребують окремого оприлюднення. Усі нормативні, доктринальні та інші джерела, використані для підготовки роботи, наведено у списку посилань.

Список посилань

1. Проєкт Цивільного кодексу України : законопроект від 09.04.2026 № 15150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356> (дата звернення: 30.04.2026).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 30.04.2026).
3. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ, 2020. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/kontseptsiia.pdf> (дата звернення: 30.04.2026).
4. Basedow J. Book II. Principles. In: EU Private Law: Anatomy of a Growing Legal Order. Cambridge : Intersentia, 2021. P. 325–538.
5. Reich N. General Principles of EU Civil Law. Cambridge : Intersentia, 2014.
6. Хартія основоположних прав Європейського Союзу. Official Journal of the European Union. 2012. С 326. P. 391–407.
7. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Gesetze im Internet. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> (дата звернення: 30.04.2026).
8. Code civil de la République française. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (дата звернення: 30.04.2026).
9. Codice civile italiano. Normattiva: Il portale della legge vigente. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:codice.civile:1942-03-16;262> (дата звернення: 30.04.2026).
10. Burgerlijk Wetboek. Overheid.nl: Wettenbank. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0005289> (дата звернення: 30.04.2026).

Архів препринтів Національної академії наук України <https://arxiv.nas.gov.ua/>

11. Code civil de Belgique. Service public fédéral Justice. URL: <https://www.ejustice.just.fgov.be/> (дата звернення: 30.04.2026).
12. Občanský zákoník (Česko). Zákony pro lidi. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89> (дата звернення: 30.04.2026).
13. Codul civil al Republicii Moldova. Registrul de Stat al Actelor Juridice. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110174&lang=ro (дата звернення: 30.04.2026).
14. Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) : Law of the Republic of Kazakhstan No. 268-XIII of December 27, 1994. «Adilet» Information and Legal System of Normative Legal Acts of the Republic of Kazakhstan. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K940001000_ (дата звернення: 30.04.2026).
15. Civil Code of Georgia : Law of Georgia No. 786-rs, June 26, 1997. Legislative Herald of Georgia (Matsne). URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/31702> (дата звернення: 30.04.2026).